

24.87x32.47	1	2	עמוד	הארץ - תרבות וספרות	18/08/2023	87248790-5
ינטליגנציה היהודית באימפריה הרוסית - מאת אלכס ולטור - 25910						

על כל יהודי לדעת שהוא – יהודי

ספרו של אלכס ולדמן "הגימנוזיסטים" מתאר כיצד החל משנות השישים של המאה ה-19 פעל השלטון הרוסי לרוסיפיקציה של כל המיעוטים, ביניהם המיעוט היהודי, במטרה להקשות על התלמידים לטפח מחשבה חופשית וביקורתית ולבלום התפשטות רעיונות מהפכניים. אבל דווקא הגבלות אלה עוררו בגימנסיות פעילות חשאית ערה שאליה נחשפו גם התלמידים היהודים והתעוררו בהם רעיונות על מצב עמם

רות בקי קולודני

הגימנוזיסטים – חינוך, אקטיביזם ומקורות האינטליגנציה היהודית באימפריה הרוסית, מאת אלכס ולדמן, הוצאת מאגנס, 2023, 255 עמודים

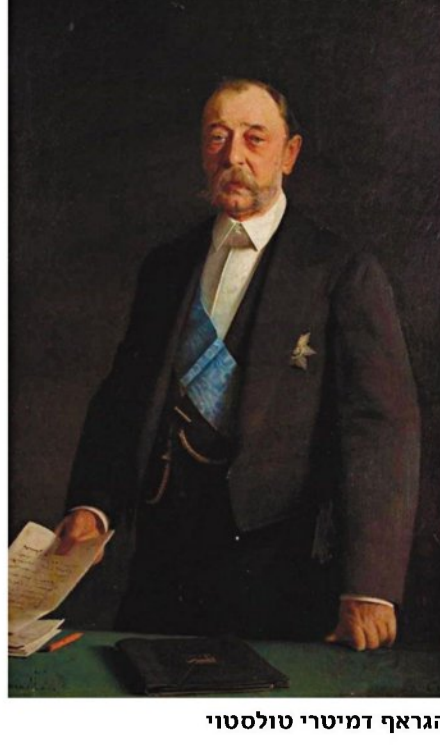
שעה שהיה יונה ברכין תלמיד בגימנסיה הרוסית בסמולנסק הוא ניהל יומן, שלא נועד לפרסום אלא שימש אותו כדי לבטא בינו לבינו את חוויותיו ומחשבותיו כנער יהודי שלימודיו בגימנסיה הרחיבו את אופקיו ושינו את דעתו על מצב העם היהודי ועתידו. הספר "הגימנוזיסטים" מביא קטעים רבים מיומן זה, השמור כיום בספרייה הלאומית בירושלים, וממקורות ארכיוניים נוספים המוכיחים שהגימנסיה הרוסית לא הרחיקה את התלמידים מעולמם היהודי אלא קירבה אותם לאקטיביזם לאומי. בין המקורות: הארכיון הממלכתי ההיסטורי במינסק (בלרוס), הארכיון ההיסטורי הממלכתי של ליטא וזיכרונות אישיים אחרים ברוסית ובעברית שכתבו שמעון דובנוב, שאול גינזבורג, שמריה לויץ, לייב לב-נדה ואחרים. כולם חיו בשלהי המאה ה-19 בת-חום המושב, למדו בגימנסיות רוסיות ולאחר מכן הובילו את העשייה הציבורית היהודית מימי האימפריה הרוסית ועד המשטר הסובייטי.

כדוגמה ראשונה לכך מביא ד"ר אלכס ולדמן, חוקר במרכז לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב, את ש. אניסקי (שמואל זיינול רפפורט, 1920-1862) מחבר "הדיבוק". אניסקי פנה לאחר שרכש השכלה לפעילות מהפכנית רוסית נמרצת ולאחר מכן התמקד בעשייה ספרותית, חברתית ופוליטית יהודית. הוא ערך מחקרים אתנוגרפיים בקהילות היהודיות והיה מחלוצי המאספים של סיפורי עם, מעשיות וניגונים של יהודי רוסיה. דוגמה זו נועדה להאיר את תקופת האקטיביזם היהודי שהגימנסיות הרוסיות חיזקו בתלמידיהן היהודים למרות שהדעה המקובלת היא סטריאוטיפית ואחרת.

בתקופה שבה עוסק הספר, המתחילה בשנות השישים של המאה ה-19, פעל השלטון הרוסי בנחישות לרוסיפיקציה של כל המיעוטים, בייניהם המיעוט היהודי. שר החינוך שקבע את אופי החינוך בגימנסיות היה הגראף השמרן דמיטרי טולסטוי (אחד מקרובי משפחתו הרחוקים של הסופר הדוד). הוא קבע חוקים ריאקציוניים שמטרתם להקשות על התלמידים לטפח מחשבה חופשית וביקורתית ולבלום התפשטות רעיונות מהפכניים. הוא פסק שבתוכניות הלימודים יוגב"רו מקצועות הדורשים שינון כמו יוונית ולטינית ויצומצמו לימוד ספרות והיסטוריה המעוררים הרחבת דעת ועצמאות מחשבתית. כמו כן הוגבלו בזמנו לימודים ריאליים והנושא המהותי העיקרי היה ציות. כדי להגביר את הפיקוח נקבע שתלמידי גימנסיה חייבים ללבוש את מדי בית הספר בכל מקום שאליו הלכו ואסור להם לבקר לא רק במסבאות אלא אפילו במאפיות וקונדיטוריות.

ולמרות זאת, דווקא הגבלות אלה עוררו בגימנסיות פעילות חשאית ערה, ובין היתר התנהלו בהן ובאוניברסיטאות חוגי קריאה חצי-מחתרתיים שבהם כתבו דברי לעג למורים וקראו עיתונים שהודפסו במכונת כתיבה והתקיימה פעילות שוטפת שסתרה את מגמות השלטון. התלמידים קראו בסתר את הספר "מה לעשות" מאת ניקולאי צ'רנישבסקי (1889-1828) שתואר מה יש לעשות כדי לעורר את העם, והעבירו מיד ליד את ספריהם של נבואי תנועת "ההליכה אל העם"

דמיטרי פיסארב (1840-1868) ופיוטר לברוב (1837-1900). התלמידים היהודים אף הם נחשפו

הגראף דמיטרי טולסטוי

לספרים אלה וקלטו מושגי יסוד בשיח הציבורי הרוסי על כל נפתוליו והקונפליקטים שלו, דבר שעורר בהם רעיונות ומושגים על מצב עמם. הגימנוזיסטים היהודים אמנם לא ממש נכנסו לחברה הרוסית אך היו קרובים לסטודנטים רוסים שהתפתחה אצלם תודעה לאומית והושפעו מהם. כך הגדיר הגימנוזיסט יונה ברכין את השלב הזה: "היהדות כלאום צריכה להתקיים עד אשר העמים שבקרבתם היהודים חיים יחדלו להזכיר להם על כל צעד ושעל שהם יהודים. עד לאותה עת על כל יהודי לדעת שהוא – יהודי. עליו לדעת שנוכח בקרב שבת רב סבל... וכחלק ממנו עליו לדאוג להקטנת סבלותיו" (יומן ברכין, מחברת 3). דרך עיקרית להקטנת סבלותיו היתה הרחבת

מאחר שקטעים שונים ורבים בספר מסתמכים על יומנו של הנער יונה ברכין, פרק שלם מוקדש למהותה של כתיבה יומנית כמקור היסטורי. כתיבה זו נעשית בזמן אמת מתוך הצורך לעכל חוויות ולבטא התלבטויות, היא מסתמכת על הרגשותיו וידיעותיו של הכותב ולא על מחקרים, אין בה מגמה פרסומית והיא אינה מתכוונת לאשש גילוי או דעה כלשהי. אדם כותב יומן לעצמו ויש בו המשכיות ושינויי השקפות. כשיש יומנים שונים על נושא או תקופה כלשהם אפשר לאסוף מהם מידע ולהצליב ביניהם ויש בכך ערך היסטורי. נושא הספר הוא הגימנוזיסטים, ובעצם בני גיל העשרה שלמדו בגימנסיות רוסיות, אך יש גם להזכיר שבגיל הנעורים התזוית הוה הצעירים

מטרת היהודים "לא צריכה להסתכם בחלומות על ציון, על פלשתינה, על הקמת עצמאות יהודית לא! היהודים כבר קטעו את כל קשריהם עם ציון, עם ההיסטוריה הישנה שלהם והם, או לכל הפחות האגפים הטובים בקרבם, הם עתה צרפתיים בצרפת, גרמנים בגרמניה, וברוסיה עליהם להיות רוסים. ההיסטוריה, הטבע דורשים שהיהודים יתמזגו עם העמים הסובבים אותם, אולם העמים הסובבים אינם רוצים בכך"

ככלל הם חסרי מנוח ופורצי דרך, ולא רק אלה שלמדו בגימנסיות רוסיות. בני העלייה השנייה שהגיעו לארץ בראשית המאה העשרים היו בני גילם של הגימנוזיסטים ועלו לארץ בגיל העשרה למרות התנגדות משפחתיהם או דאגותיהם (צבי נדב וחיים שטרמן עלו בהיותם בני 15, מאיר חזנוביץ ויוסף ברץ בני 16, יוסף בוסל ובר"ה לה שווייגר עלו בני 17, מנדלי פורטוגלי בן 18, ציפורה זייד, דבורה דרכלר, ישראל גלעד וצבי ניסנוב בני 19).

תוך כדי קריאה ב"גימנוזיסטים" נוכרתי בספרו של א"א קבק "לברה" (הוצאת "תושייה", 1905). יש לציין שספרו של קבק התייחס לבני דור מאוחר יותר מאשר "הגימנוזיסטים", אלה שחלמו שבע"לייה לארץ ותגשמה כל התקוות). קבק מתאר שם את השפעות הגימנסיה על הנערה היהודייה שנדרשה ללמוד בימי שבת ואף לכתוב על הלוח.

הגימנסיה הרוסית בסמולנסק צילום: Ivan Petrovich Vtorov

הספר מתאר את הקשיים האישיים והחברתיים הרבים בדרכה ואת תקוותיה, געגועיה ולבטיה, שהחריפו בה את ההרגשה שנשארה לברה, לברה. במאוס 1881 נרצח הצאר אלכסנדר השני. במותו הואשמו יהודים ובעקבות כך פרצו אותם פוגרומים שכוננו "סופות בנגב". גם בהשקפתו של ברכין גמלה ההכרה שאין עתיד ליהודים ברוסיה, אף כי עדיין לא חשב שהעתיד הוא ארץ ישראל. במחברת 3 של יומניו כתב שמטרת היהודים "לא צריכה להסתכם בחלומות על ציון, על פלשתינה, על הקמת עצמאות יהודית לא! היהודים כבר קטעו את כל קשריהם עם ציון, עם ההיסטוריה הישנה שלהם והם, או לכל הפחות האגפים הטובים בקרבם, הם עתה צרפתיים בצרפת, גרמנים בגרמניה, וברוסיה עליהם להיות רוסים. ההיסטוריה, הטבע דורשים שהיהודים יתמזגו עם העמים הסובבים אותם, אולם העמים הסובבים אינם רוצים בכך".

צד קדימה של גימנוזיסט אחר היה של יש-ראל בלקינד, שלמד בגימנסיה לבנים במוגילב. בזיכרונותיו כתב שתיכנן כבר אז לעלות לארץ. כשעסק עם חבר פולני בפעילות חברתית בגימנסיה, שניהם החליטו שכאשר יגדלו החבר יקריש עצמו לשחרור פולין "ואני אסע אל ארץ ישראל לבנותה ולהחיותה".

מחזהו של אניסקי "הדיבוק", שאותו מציין אלכס ולדמן בתחילת ספרו כדוגמה לחיזוק הזהות היהודית מתוך לימודים בגימנסיה הרוסית, קרוי גם "בין שני עולמות", ואמנם תחילתה לה אניסקי התמסר לעמיות הרוסית, היה מארגן וסוציאליסט רוס ויחד עם החבר יקריש לברוב, אך לאחר מכן השתרגו בתוכו בעוצמה שורשיו היהודיים. אניסקי נדד אז ברחבי רוסיה ואסף מעשיות, אגדות וסיפורי עם מהפולקלור היהודי, ובהשתתפות יואל אנגל גם ניגונים ברחבי הפזורה היהודית. באחד ממכתביו תיאר אניסקי את מלאכת כתיבת "הדיבוק": "ישבתי וכתבתי ומחקתי, הוספתי וגרעתי, ונשמות ערי-טילאיות כאילו ראיני מרחפות עלי מתוך היצי-רות העממיות".

במלאות מאה שנים להצגת "הדיבוק" בתיאטרון "הבימה" נפתחה ב-7.8 תערוכת מחזה להצגות השונות והרבות של המחזה ולהשראתן על האמנות מאז ועד היום, שתוצג עד 27.9.